

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

FarDU.
ILMIY
XABARLAR-

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2025
IJTIMOIIY
FANLAR

НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

V.O.Gofurova

Environmental and socio-cultural impact of tourism	6
--	---

FALSAFA

M.A.Mamatov, Sh.M.Mallayeva G.R.Mannobova

Yangi O'zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik siyosati amalda (Farg'ona viloyati misolida)	10
---	----

A.A.Qambarov, M.A.Abdusalimova

Qo'qon adabiy muhitini rivojlantirishda ayollarning ro'li	14
---	----

A.A.Abduvaxidov

Ma'rifatparvarlik fenomenining asosiy g'oyasi, vujudga kelishi va rivojlanishi	18
--	----

I.A.Asatulloev

Erix Frommning ijtimoiy-ekzistensial konsepsiyasida "sog'lom jamiyat"ni shakllantirish vazifalari va istiqbollari	23
---	----

S.S.Sodiqov

Yangi O'zbekistonni barpo etishda yoshlar faol ijtimoiy pozitsiyasining ahamiyati	27
---	----

A.A.Abdusalomov

Jadidchilikda tarix va ta'lim masalalari.....	33
---	----

M.R.Axmadova

Ma'naviy targ'ibot ishlarini yuksaltirishda ijtimoiy-madaniy texnologiyalarning o'rni	36
---	----

Sh.A.Dolimov

Yangi O'zbekistonda maktab ta'limidagi modernizatsiya jarayonlarining sinkretlashuv xususiyatlari va uning ijtimoiy-falsafiy jihatlari.....	40
---	----

G.M.Ravshanova

Axborotlashgan jamiyat rivojining innovatsion-ma'rifiy asoslari.....	43
--	----

D.S.Raxmatova

Xoja Orif Revgariy hayoti va ma'naviy merosi	48
--	----

N.T.Xolikov

Globallashuv sharoitida egoistik tafakkur shakllanishining falsafiy-konseptual tahlili	54
--	----

S.S.Mamatkadirov

Yoshlar mediamadaniyatini rivojlantirishda davlat axborot siyosatining ustuvor vazifalari va yo'nalishlari	58
--	----

Sh.E.Daniyarov

Jadidlar harakati va madaniy uyg'onishning falsafiy asoslari.....	62
---	----

U.B.Maxtumova

Ommaviy madaniyat va yoshlar: madaniy qadriyatlarga tahdid yoki imkoniyat.....	67
--	----

O'.M.Xamroqulov

Yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'ularini yuksaltirishda milliy qadriyatlarning o'rni	70
---	----

Y.Y.Turobov

XVIII-XIX asr mutafakkirlari merosida axloq tamoyillari	75
---	----

Sh.M.Xaydarova

Yangi O'zbekistonda axloqiy va diniy qadriyatlarni yakdil maqsadga yo'naltirishning istiqbolli vazifalari	82
---	----

D.M.Xusanov

Postmodern jamiyatda axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi dialektikasi	86
--	----

F.M.Usarov

Axborotlashgan jamiyat sharoitida jamoat xavfsizligi konsepsiyasini amalga oshirishning strategik asoslari.....	90
---	----

M.M.Mamasaliyev

O'zbekistonda o'zgalarga toqatsizlikni kuchayib borishiga sabab bo'layotgan ijtimoiy muammolar tahlili.....	93
---	----

UO'K: 141.7+316.42+159.9(430)

ERIX FROMMNING IJTIMOY-EKZISTENSIAL KONSEPSIYASIDA “SOG‘LOM JAMIYAT”NI SHAKLLANTIRISH VAZIFALARI VA ISTIQBOLLARI**ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ «ЗДОРОВОГО ОБЩЕСТВА» В СОЦИОЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ КОНЦЕПЦИИ ЭРИХА ФРОММА****TASKS AND PROSPECTS OF FORMING A “SANE SOCIETY” IN ERICH FROMM'S SOCIAL-EXISTENTIAL CONCEPT****Asatulloev Inomjon Abobakir o'g'li**

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, Falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya

Erix Frommning ijtimoiy-ekzistensial konsepsiyasida “sog‘lom jamiyat”ni shakllantirish vazifalari va istiqbollari va “Sog‘lom jamiyat” asarida buzg‘unchi (destruktiv) ijtimoiy shart-sharoitlar ta’sirida jamiyatning degumanizatsiyasini (insoniylikdan chiqishini) tahlil qilingan.

Аннотация

Социоэкзистенциальная концепция Эриха Фромма анализирует задачи и перспективы формирования «здорового общества», а в его работе «Здоровое общество» анализируется дегуманизация общества под воздействием деструктивных социальных условий.

Abstract

The tasks and prospects of forming a “sane society” in Erich Fromm's socio-existential concept, and the work “Sane Society” analyzes the dehumanization (dehumanization) of society under the influence of destructive social conditions.

Kalit so‘zlar: sog‘lom jamiyat, degumanizatsiya, insonparvarlik, ekzistensial, din, mavjudlik, madaniy o‘zgarishlar, qalb, ijtimoiy qaramlik.

Ключевые слова: здоровое общество, дегуманизация, гуманизм, экзистенциальный, религия, существование, культурные изменения, душа, социальная зависимость.

Keywords: healthy society, dehumanization, humanity, existential, religion, existence, cultural changes, soul, social dependence.

KIRISH

Erix Fromm o‘zining “Sog‘lom jamiyat” asarida buzg‘unchi (destruktiv) ijtimoiy shart-sharoitlar ta’sirida jamiyatning degumanizatsiyasini (insoniylikdan chiqishini) tahlil qiladi. “Fromm tarixiy jarayonning dinamikasini inson tabiatining ehtiyojlari va ularni ma’lum bir ijtimoiy tuzilmada qondirish imkoniyati o‘rtasidagi psixologik nizoga olib borib taqaydi”[1;46-b]. U insoniyat tarixini begonalashuv va ozodlikdan qochish hodisalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy nevrozning rivojlanishi sifatida ko‘radi. Biroq, uning tanqidiy nazariyasi ushbu muammolarni bartaraf etish istiqbollarini ko‘rsatadi. Fromm, inson chinakam ozod bo‘lishi va o‘zining yaxlit insoniy tabiatini ro‘yobga chiqarishi mumkin bo‘lgan tegishli shart-sharoitlarni yaratish mumkin deb hisoblaydi.

Erix Fromm ijobiy erkinlikka erishish va muqobil, chinakam insonparvar jamiyatni yaratishga xizmat qiladigan qarashlarini o‘zining “Ozodlikdan qochish” asarida ilk bor ilgari surgan, mazkur asarda mutafakkir ijtimoiy nevrozning genezisi va mohiyatini tahlil qiladi va yaxlit tabiatini ro‘yobga chiqarish yo‘lida inson samarali rivojlanishi mumkinligi haqida so‘z yuritadi. Ammo nevrozdan xalos bo‘lish va sog‘lom jamiyatni yaratish imkoniyatlari va usullari haqidagi g‘oyalari uning “Sog‘lom jamiyat” (1955) va “Ega bo‘lish va bor bo‘lish” (1976) nomli asarlarida keltirilgan. Shunday qilib, Fromm ekzistensial yondashuv asosida ijtimoiy-tarixiy voqelikni qayta anglashga intiladi va ijtimoiy-siyosiy qayta o‘zgartirish nazariyasini yaratdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Erix Frommning ijtimoiy-madaniy konsepsiyasida ozodlik konsepti ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, K.Miamoto 1987 yilda «Erix Frommning begonalashuv teoriyasi» nomli

tadqiqoti orqali, N.Anjum esa, 2004 yilda «Erix Fromm falsafasida inson va jamiyat masalasi» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqlaydi. Turk olimlaridan M.Guner mutafakkirning axloq falsafasiga doir, H.Atsiz bo'lsa, insonparvar diniy qarashlarini bugungi jamiyat axloqiy mezonlari nuqtai nazaridan o'rganadi.

O'zbekistonda Erix Fromm falsafiy antropologiyasida qalb konsepsiyasiga bag'ishlangan maxsus ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmagan bo'lsa-da, G.M.Ruzmatova, V.Alimasov, Q.Ro'zmatzodalarning ilmiy tadqiqotlarida ilgari surilgan qarashlar uning falsafiy ta'limoti haqida umumiy tasavvur hosil qilishga yordam beradi[1;264]. SHuningdek, Rahmon Qo'chqorning «Qalb ilmi egasi»[2;177-179] nomli maqolasida ham mutafakkirning hayoti va faoliyati qisqacha yoritilgan. Mamlakatimizda Erix Fromm falsafasi faqatgina neofreydizm yo'nalishi bo'yicha tadqiq qilingan. Ammo qayd etish lozimki, shu kunga qadar mutafakkirning inson qalbi tahliliga doir falsafiy-antropologik izlanishlar to'liq va atroflicha ochib berilmagan.

Erix Fromm falsafasini neofreydizm nuqtai nazaridan o'rgangan olimlar qatoriga V.I.Dobrenkoe, G.A.Titarenko, F.X.Sabirov kabi tadqiqotchilarni misol kilib keltirish mumkin. SHuningdek, mutafakkir falsafasi falsafiy antropologiya doirasida P.V.Agapov, I.A.Osipov, I.V.Egorovalar tomonidan tadqiq etilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Erix Fromm jamiyatni rivojlanishida kapitalizmga muqobil yo'li sifatida kommunitar sotsializmni ilgari suradi. Bu bilan mutafakkir o'zining bunday yondashuvini shakllanishida sotsializm va kommunizm g'oyalari asosiy rol o'ynaganligini ta'kidlaydi. Fromm kapitalizmga muqobil bo'lgan nazariyalar ichida inson mohiyati va tabiati talablariga eng mos keladigan nazariya sotsializm bo'lib, bunday yondashuv utopik sotsialistlardan bo'lgan Karl Marksning qarashlarida taqdim etilgan, deb yozadi. U konformistik xulq-atvor va turmush tarzini o'rnatadigan turli xil hukmron ijtimoiy nazariyalarni tanqid qiladi. Uning tanqidining asosiy ob'ekti Freyd va Gobbs nazariyasiga asoslangan, insoning o'zi ijtimoiy mavjudot emasligi va, demak, hamjihatlik va birlikka asoslangan jamiyatlarni yaratish mumkin emasligini ta'kidlaydigan tezisdir. Freyd nazariyasiga ko'ra, inson ziddiyatli mavjudot bo'lib, tabiatining ziddiyatliliigi muqarrardir. Freydning inson konsepsiyasi har doim libido va reallik tamoyili, keyinchalik esa – hayotga intilish va o'limga intilish kabi ikki qarama-qarshi kuch o'zaro ta'siriga asoslangan. Birinchisi maksimal jinsiy erkinlik va huzur-hulovat topishga intiladi. Bunda huzur-halovat tamoyili ijtimoiy doirada va cheklovlar bilan yashash zarurati bilan to'qnashadi, bu sivilizatsiyaning keyingi rivojlanishi va aqlning hukmronligi sharoitida bu intilishni tobora bostirib, cheklab qo'yadi. Ammo, bundan tashqari, buzishga qaratilgan o'lim instinktining o'zi ham mavjud. SHunday qilib, insonning tajovuzkorligi ham umidsizlik, ham tug'ma o'limga intilish tufayli yuzaga keladi. Bu inson borlig'ining uyg'unlikka erishishni imkonsiz qiladi. «Odamlar moddiy boyliklar uchun bo'lmasa, jinsiy munosabatlarda ustunlik uchun doimo bir-biri bilan raqobatlashadilar va bir-birlariga hujum qiladilar...»[2;90-b]. Sivilizatsiya, Freydning fikriga ko'ra, instinktlarni bostirish natijasidir va bostirish natijasida yuzaga kelgan ruhiy kasalliklarga olib keladigan moddiy farovonlik uchun majburiy to'lov – aql bilan amalga oshirilgan muqarrarlikdir. Madaniyatli odam nevrotik bo'lishga mahkum, bunga rozi bo'lish qiyin. Inson qulaylik va moddiy manfaatlar uchun ruhiy kasallik bilan to'laydi (jazolanadi)[2;91-b]. Fromm bu fikrga qarshi chiqmaydi, lekin bunday holat aynan mavjud kapitalistik turmush tarzi uchun muqarrar, bu mohiyatan jamiyat va madaniyatning insoniylikdan chiqishni (dehumanizatsiyani) tug'diradi, deb hisoblaydi.

Dastlab insonlarni zarur ne'matlar bilan ta'minlash uchun yaratilgan kapitalistik siyosiy iqtisod ijtimoiy mafkuraga aylangan. D.Soros kapitalizmni tarixda bo'lgan imperiyalar ichida eng global imperiya deb ataydi, uning fikricha, kapitalizmni ko'z ilg'amaydi, lekin u insonlar ongini mahkam egallagan[3]. Ushbu imperiyaning yagona vazifasi – iqtisodiy (ishlab chiqarish va iste'mol) bo'lib, u insonlar hayoti ustidan hukmronlik qiladi va hayotning qolgan boshqa jabhalarini bostiradi[3]. Bunday tizimda ishlab chiqarish o'z-o'zi uchun maqsadga aylanadi.

Shuningdek, sivilizatsiya birdan-bir maqsadga aylandi, unda inson faqat vositaga aylangan. Fromm shu yo'sinda kapitalistik iste'mol jamiyati insonning barcha ehtiyojlarini qondiradi va unga moslashish inson uchun ezgulikdir, degan yana bir ommalashgan tezisni tanqid qiladi[2;88-b]. Ushbu nazariyaga ko'ra, xudbinlik, ochko'zlik, narsalarga berilganlik hamda barcha kapitalistik qadriyatlar – insonga xos sifatlardir. Biroq Fromm, moddiy foydaga intilish zamonaviy jamiyatda tug'ma fazilat emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir bilan shartlab berilgan deb ta'kidlagan holda, bu nazariyani tanqid qiladi.

FALSAFA

Kapitalistik tizim shunday amal qiladiki, inson ilgorigidek faqat tirik qolish bilan kurashishga majbur; inson mehnati qadimdagidek faqat tirik qolish usulidir, buning bittagina farqi shundaki, inson ko'proq moddiy boyliklardan foydalanishi mumkin. Ishlab chiqarish usuli insonning turmush tarzini va ustuvor ehtiyojlarini belgilab beradi. Bunda moddiy boyliklarning xilma-xilligi inson ongini qul qiladi, uning butun hayotini jalb qiladi. Iste'molchilik yashashdan maqsadga aylangan va, o'z navbatida, insonni begonalashuvdan chalg'itadi. Kapitalizmga munosib muqobilni Fromm sotsializmida ko'radi. Biroq bunda u sotsializm amalda qo'llanilmagan nazariyaligicha qolgan deb tushuntiradi. XX asrda uni amalga oshirishga qaratilgan turli urinishlar uni buzish va aqidashtirilishiga olib kelgan. Sotsializm salohiyati, Frommning fikricha, ro'yobga chiqmay qolgan. Boshqa mashhur faylasuf va psixoanalitik Karl Yaspers ham bunday qarashlarga qo'shiladi. U ham insoniy jamiyatga sotsializm ko'proq to'g'ri keladi va u muqarrar ijtimoiy istiqboldir, deb hisoblaydi: "Sotsializm, - deb yozadi Yaspers, - bu barcha insonlar erkinligini ta'minlab bera oladigan mehant va mahsulotlarni taqsimlanishining tashkil qilinishini yaratishga qaratilgan zamonaviy jamiyatning universal tendensiyasidir"[4;185-b]. Lekin Yaspers, Fromm singari, aqidashtirilgan (dogmatik) sotsializmga qarshi chiqadi, unga erkinlik sotsializmini qarshi qo'yadi[4;201-b]. Yaspers sotsializmida, avvalo, siyosiy ta'limotni emas, balki turmush va tafakkur tarzini ko'radi. Fromm esa Marks ta'limoti va dogmatik sotsializm ko'rinishlarini qayta angalagan holda, sotsialistik g'oyaning amalga oshirilishidagi muvaffaqiyatsizliklar sabablarini aniqlaydi va o'zining insonparvar sotsializm konsepsiyasini yaratadi.

Boshqa "sotsialistik" mamlakatlar uchun namuna bo'lgan sotsializmning eskicha variantida Karl Marksning sotsializm konsepsiyasidan iqtisodiy qismi ajratib olingan. Karl Marks g'oyalari juda soddalashtirilgan va cheklangan, bu uning ta'limotining buzilishiga olib kelgan. Rossiyada Marks g'oyalari, xususan, sotsializmi qurish usuli sifatidagi ishlab chiqarishni umumlashtirish g'oyasi bilan niqoblangan navbatdagi ekspluatatorlik tuzumi qurilgan. Sotsializmning sovetcha modeli, Frommning ta'kidlashicha, inson shaxsini mensimaslik fonida iqtisodiy o'sishga intilish kabi kapitalizmga xos g'oyani o'z ichiga olgan. Insonning asosiy qadriyati uning baxti va erkinligidir degan Marks ta'limotining asosiy insonparvar g'oyasi e'tiborsiz qoldirilgan. Marks iqtisodiy va siyosiy manfaatlarni faqat inson erkinligini amalga oshirish kontekstiga ko'rgan. Rossiyada, aksincha, insonlar ortida byurokratik elita turgan siyosiy va iqtisodiy maqsadlar sharafiga qurbon qilingan. Ishlab chiqarish inson uchun emas, balki inson ishlab chiqarish uchun; inson uchun g'oya, g'oya inson uchun emas.

Karl Marks ta'limotida ishlab chiqarishni umumlashtirish birdan-bir maqsad bo'lmagan, balki ijtimoiy o'zgarishlar, insonning ekspluatatsiya va begonalashuvdan xalos qilish vositasi sifatida xizmat qilgan. U qulchilik va begonalashuv elementlarini o'z ichiga olgan yollanma mehnatni yo'q qilish olib keladi. Uning asosini qul mehnatidan xalos qilish va uni erkin ijodga, ya'ni o'zining bir butun mohiyatini ro'yobga chiqarishga asoslangan faoliyatga aylantirish yotadi. Maqsad sifatida xususiy mulkni bekor qilishni Marks "qo'pol kommunizm" deb nomlagan[5;586-b]. Istiqbolda kommunizm odamlar ustidan davlat hokiyamiatini umuman nazarda tutmagan.

Engels buni quyidagicha ifodalangan, davlatning vazifasi "odamlarni boshqarish emas, balki narsalarni boshqarish bo'ladi"[6;13-b]. Biroq adolat yuzasidan ta'kidlash kerakki, marksizmning buzilishida Marksning ham "xizmati" bor, uning ta'limoti, Fromm ko'rsatganidek, ziddiyatliliigi va bir qator cheklovlariga egaligi bilan ajralib turgan. Marks ta'limotining kamchiliklariga, birinchidan, Marks siyosiy o'zgarishlarga ortiqcha baho berganligi va, ikkinchidan, insonning aqliliga ishongan XVIII asr ma'rifatparvarlik ratsionalizmi e'tiqodidan kelib chiqib, insonga baho berganligini kiritish mumkin. Erix Fromm ko'rsatganidek, Marks inson xulq-atvorida yashirin psixologik motivlar rolini etarlicha baholamagan va, demak, nevrotik ijtimoiy xarakter va uning barcha oqibatlaridek hodisani hisobga ololmagan. Natijada u inqilob kuchiga va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar mumkinligiga ortiq darajada ishongan[2;297-b].

Sotsialist-utopistlardan boshlab Marks, Eynshteyn va SHveyserlargacha bo'lgan kapitalizmning tanqidida shaxsi yo'qolgan, kapitalga aylangan inson ijtimoiy tizimdagi o'zining markaziy o'rnini yo'qotgan va u yo'qotgan mavqeini qaytarishi zarur, degan fikr asosiy rol o'ynaydi, deb ta'kidlaydi Fromm[2;308-b]. Biroq XIX-XX-asrda aksariyat tanqidchilar ijtimoiy yovuzlikning faqat bir jihatiga e'tiborlarini jalb qilganlar. Marks ishlab chiqarishning iqtisodiy sohasiga yo'nalish olgan, XIX-asr mutafakkirlari – demokratiyaning yo'qligiga, Tolstoy va Dostoevskiylar ma'naviy inqirozga e'tibor berganlar; Freyd sabab insonning ziddiyatli tabiati bilan shartlangan instinktlarni bostirishdan

iborat deb hisoblagan. Fromm esa o'z tadqiqotlarida siyosiy, iqtisodiy va psixologik omillar qanday qilib o'zaro bog'langanligini ko'rsatib, butun ijtimoiy hayotni kompleks (majmuaviy) tarzda o'zgartirishgina jamiyatda tub o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligi haqida xulosa chiqaradi. «Agar men barcha jihatlar qanday qilib o'zaro bog'langanligini ko'rsam, unda men ishlab chiqarish va siyosiy tashkil qilishda, ma'anviy va falsafiy yo'nalish olishda, xarakterning tuzilishida va madaniy faoliyatda bir vaqtning o'zida o'zgartirishlar kiritish yo'li bilangina jamiyatning ma'naviy salomatligiga erishish mumkinligi haqida xulosa chiqarishim mumkin»[2;310-b]. Sotsializm va Marksning xatosi ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar fonida psixologik o'zgarishlarning zarurligini yetarli baholay ololmaganidan iborat. Natijada Marksning xatolari uzoqqa boradigan tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, "xunuk byurokratik sotsializm"ning yaratilishi, Marks g'oyalaridan ko'ngil qolishi va kommunizmning utopiya ekanligini tan olinishiga olib kelgan.

XULOSA

Xulosa qilganda, tarixiy voqelikni tanqidiy tahlil qilgan holda, Fromm o'zining "kommunitar sotsializm" dasturini ilgari surgan, uning maqsadi aynan shunday siyosiy va iqtisodiy omillar insonga bo'ysunadigan, inson mehnati tirik qolish va ekspluatatsiya vositasi emas, balki insonning o'z-o'zini va o'zining haqiqiy erkinligini ro'yobga chiqaradigan jamiyatni yaratishdan iborat bo'lgan "sog'lom jamiyat" g'oyasi ilgari surilganligi kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Добренёв В.И. Неофрейдизм в поисках «истины». – М., «Мысль», 1974. – С.46.
2. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. – М.: Аст, 2005. – С.90.
3. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. – М.: ИНФРА-М, 1999 [Электронный ресурс]. URL: <https://pqt-online.com/assets/files/lib/books/soros.pdf> (Дата обращения 06.09.2020)
4. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – С.185.
5. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Из ранних произведений. – М.: Политиздат, 1956. – С.586.
6. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / К. Маркс, Ф. Энгельс. // Полное собрание сочинений. Т.20. – М.: Политиздат, 1961. – С.13
7. Fromm E. Beyond the Chains of Illusions. –N. –Y., 1962. –P. 9.
8. Фромм Э. Психоанализ и Дзен Буддизм. –М.: Политиздат, 1989. –С. 80.
9. Фромм Э. Догма о Христе. –М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. –С. 15.
10. Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов. –М.: Политическая литература. . –М.: Полит. лит., 1989. –С. 147.
11. Фромм Э. Душа человека. –М.: Республика, 1992. –С. 85.